

Курило М.П.,
доктор юрид.наук,
професор кафедри правосуддя,
перший проректор
Сумського НАУ

До питання про концептуальні засади єдності процесу

Забезпечення доступності правосуддя та якості судових процедур є фундаментальними базисами розвитку більшості правових систем сучасності. Знаковим у цьому зв'язку вбачається те, що пошук і обґрунтування в такому контексті оптимальних форм реалізації судової влади збіглися з часом проведення важливих реформ цивільного судочинства і внесення змін до процесуального законодавства в низці країн Західної та Східної Європи. Напевне, і сьогодні, враховуючи деякі підсумки розвитку моделі єдиного цивільного процесу в межах ЄС, шлях пошуку належних правових процедур і конструкцій судочинства так і не пройдено до кінця.

З огляду на це, в багатьох аспектах для України актуальною є проблема створення ефективних механізмів реалізації судової влади. Можна припустити, що одним із можливих напрямів такого розвитку може стати концепція єдності цивілістичного процесу. Така постановка питання, на нашу думку, передбачає дослідження концептуальних засад єдності процесу як унікального явища теорії і практики законотворчості, і не тільки вітчизняного. Зрештою, мова може йти про нове розуміння і призначення судової влади та правосуддя, цивільного процесу та судових процедур як фундаментальних правових категорій цивілістичної процесуальної думки.

Основоположною в досліджуваному понятійно-категоріальному ряду є категорія судової влади, проблематика, яка не отримала свого остаточного вирішення і, напевно, досі чекає свого глибокого та різнобічного вивчення¹. З цього приводу видається цілком обґрунтованим зауваження С. В. Прилуцького щодо необхідності розробки нової наукової доктрини, яка відображає національні особливості здійснення судової влади поза межами і впливом зарубіжного досвіду правосуддя на вітчизняну правову систему².

Очевидно, основою такої концепції має бути міждисциплінарний характер дослідження судової влади, що зумовлює формування відповідної системи теоретичних знань про суд та правосуддя як правові феномени, аналіз сутності яких

---

¹ Ураховуючи досить значний обсяг бібліографічної бази щодо проблеми, яка розглядається, назовемо лише деякі сучасні літературні джерела: Смородинський В. С. Судова влада в Україні (загальнотеоретичні проблеми): Автореф. дис. канд. юрид. наук. – Х., 2001; Орзих М. Ф. Судебная власть в механизме защиты прав человека: доктрина и практика // Юридичний вісник. – 2001. – № 4.; Шевчук С. В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. – К.: Реферат, 2007; Брынцев В. Д. Теория и практика управления судом в правовом государстве: Монографія. – К.: Юринком Интер, 2010; Москвич Л. М. Ефективність судової системи: концептуальний аналіз: Монографія. – Х.: ФІНН, 2011; Прилуцький С. В. Вступ до теорії судової влади (Суспільство. Правосуддя. Держава): Монографія. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012 та інші.

² Прилуцький С. В. Вступ до теорії судової влади (Суспільство. Правосуддя. Держава): Монографія. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. – С. 6.

не призводить сьогодні до прийняття однозначних рішень. При цьому традиційно багатьма дослідниками судова влада пов'язується із принципом поділу влади, виділяються інституційні та функціональні її елементи³.

Відправним пунктом вивчення судової влади є положення про легітимність влади; наявність владних органів і посадових осіб; обов'язковість прийнятих владних рішень; застосування та виконання заходів примусу; охорони влади. У своїй сукупності вони служать підґрунтям для розуміння судової влади як влади правозастосовної, для якої характерні самостійність, повнота і винятковість, особлива форма розгляду правових спорів (правосуддя), функціональне призначення – захист прав, свобод та інтересів особистості⁴.

В обраному зрізі наукового аналізу та з огляду на важливість визначення засад конструкції єдності цивілістичного процесу актуалізується проблема співвідношення судової влади і правосуддя, цивільного процесу та судових процедур, яка особливо помітно виявляється на фоні пошуку нових напрямів розвитку цивільного процесуального права, та обґрунтування і навіть, можливо, перегляду його предмету⁵.

З метою формулювання авторської позиції і певним чином збереження наступності наукового знання спробуємо стисло окреслити основні підходи і пропонувані рішення щодо вивчення співвідношення категорій «судова влада» і «правосуддя» як ключової характеристики поставленої проблематики. Так, згідно з однією з найбільш поширених позицій, правосуддя розуміється як форма здійснення судової влади⁶. Не менш відомим є погляд, відповідно до якого правосуддя – це виключно функція судової влади⁷. Трапляється, що дослідники об'єднують у своїх визначеннях два вищеназвані підходи⁸. Крім того, деякі автори розширюють поняття правосуддя і пропонують розуміти під ним зміст судово-владних відносин, включаючи не тільки вирішення справи по суті, але й окремі контрольні повноваження суду⁹.

Проте, незважаючи на важливу роботу, виконану щодо визначення сутності досліджуваних категорій, зауважимо, що незаперечний, на перший погляд, взаємозв'язок судової влади та правосуддя, ще не дає серйозних підстав для висновків про походження даних понять одне від одного. Інакше можна припустити можливість втрати особливостей сутності кожної з них. Продовжуючи розвивати цю тезу і залишаючись у межах здійснюваного напряму наукового дослідження, можна стверджувати, що питання співвідношення, а відповідно, і розуміння судової влади

---

³ Дегтярев С. Л. Реализация судебной власти в гражданском судопроизводстве: теоретико-прикладные проблемы. – М.: Волтерс Клувер, 2007. – С. 111.

⁴ Власов В. И. История судебной власти в России. Книга первая (1019-1917). – М.: Компания Спутник+, 2003. – С. 66-70.

⁵ Сахнова Т. В. Курс гражданского процесса. М.: Волтерс Клувер,

⁶ Богданов Е. В. Правосудие как форма осуществления судебной власти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Богданов Евгений Валерьевич ; Белорусский государственный университет. – Минск, 2003. – С. 7 – 8.

⁷ Щеглов В. Н. Гражданское процессуальное правоотношение. – М. : Юрид. лит., 1966. – С. 4 - 6, 15 - 16.

⁸ Савельева Т. А. Судебная власть в гражданском процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 – / Савельева Татьяна Алексеевна ; СГАП. – Саратов, 1996. – С. 15.

⁹ Воскобитова Л. А. Механизм реализации судебной власти посредством уголовного судопроизводства : автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.09 / Воскобитова Лидия Алексеевна ; МГЮА. – М., 2004. – С. 14.

та правосуддя не може бути вирішено за допомогою використання понять «форма», «функція» і т. д.

У той же час, говорячи про співвідношення судової влади і правосуддя, необхідно виділяти загальну підставу їх функціонування. Мова в даному випадку йде про те, що і судова влада, і правосуддя найбільш повно розкривають своє призначення тільки у процесі діяльності суду як особливого державно-правового інституту. У цьому зв'язку правомірним видається виділення основних ознак суду як системоутворювального чинника формування категорій «судова влада» і «правосуддя». До переліку можливих напрямів аналізу суду і судової діяльності можуть бути віднесені: мета, сфера, процесуальна форма, суб'єктний склад та низка інших.

Не зупиняючись детально на їх характеристиці, зазначимо лише, що в підсумку все зводиться до способів впливу на суспільні відносини, або точніше сказати, хоча і з певною часткою умовності, до наявності судового методу регулювання суспільних відносин. Не випадково в юридичній літературі останнім часом порушується питання щодо галузей застосування поняття «судова влада», яке включає сукупність державно-політичних аспектів реалізації судових методів, заснованих на виконанні судом ролі інструменту державного управління. Це вже дало підставу дослідникам під час вивчення категорії «судова влада» акцентувати увагу саме на слові «влада», що має власне державно-політичну природу¹⁰.

У цьому підході звертає на себе увагу, насамперед, спроба відобразити необхідність взаємодії судової та інших гілок влади, а також її вплив на діяльність державно-правових інститутів. Досить цікавими щодо проблеми, яка розглядається, є думки Л. О. Воскобитової. Дослідниця вважає неможливим розкриття у сучасних умовах державно-владного характеру діяльності суду через використання понять «правосуддя» і «судочинство»¹¹. У цілому погоджуючись із наведеними твердженнями, висловимо лише деяке уточнення, що стосується природи судової влади. Тільки з урахуванням можливості судової системи впливати на суспільство треба говорити про поняття «судова влада».

Одночасно з цим, у понятті «правосуддя» першочергового значення набуває діяльнісний аспект. Це дозволяє говорити про правосуддя як про своєрідний інструмент досягнення правди, справедливості, а в більш широкому сенсі – відображення цінностей, що склалися в даному суспільстві і т. д. Ми не торкаємося зараз питання щодо характеру таких цінностей, вони можуть бути різними і досвід нашої державності це лише підтверджує. Для нас більш важливою є інша обставина.

Судова влада та правосуддя існують, оскільки є суд, правове регулювання діяльності якого обумовлює виникнення специфічного понятійно-категоріального ряду. Особливе місце в такому ряду посідає категорія «правосуддя», яка має ціннісне значення для формування в різних аспектах статусу суду, а також уявлень про належний справедливий розгляд та вирішення спірних справ, що створює підставу для виділення самостійної категорії «судова влада».

---

¹⁰ Джавадов Х. Некоторые аспекты соотношения понятий «правосудие» и «судебная власть»

¹¹ Воскобитова Л. А. Механизм реализации судебной власти посредством уголовного судопроизводства : автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.09 / Воскобитова Лидия Алексеевна ; МГЮА. – М., 2004. – С. 14.

Обґрунтування проблеми сутності та співвідношення судової влади і правосуддя, а також і теза про можливу єдність цивілістичного процесу¹² актуалізує пошук їх взаємозв'язків з іншими явищами правової дійсності, і, в першу чергу, із процесуальним правом. Вбачається, що процесуальний аспект є найбільш важливим для переосмислення ролі суду в суспільстві та створення нової моделі судової влади і системи. Можна погодитися з авторами, які наполягають на потребі розробки концепції діяльності суду, що здійснює виключну функцію держави – правосуддя, на якісно новому рівні¹³.

Зазначений взаємозв'язок процесуального права та судової влади, на наш погляд, зумовлює формування доктрини єдності цивілістичного процесу, в основі якої система теоретичних поглядів, що обґрунтовують особливості організації судової влади, різноаспектну характеристику предметів розгляду, повноважень та інституційної структури, які визначають спільність і відмінність елементів механізму розгляду правових спорів, закономірності сучасного стану процесуальних форм і тенденції їх перетворення¹⁴.

Ще на початку ХХ століття було помічено, що для процесуальних галузей права характерний значний ступінь спільності предмету регулювання. Уже тоді вчені підкреслювали єдність структури і форми, схожість у правовому регулюванні основних параметрів здійснення процесуальної діяльності, незначний і непринциповий характер відмінностей між різними видами процесу, загальні принципи судочинства, єдину юридичну конструкцію процесу¹⁵. За влучним зауваженням А. О. Павлушиної, загальні поняття, категорії, інститути становлять сьогодні зміст загального процесуального знання¹⁶.

Основою спільності положень процесуальних галузей є єдність логічного алгоритму розгляду і вирішення правового конфлікту. Базис різних видів судочинства становить правозастосування, стадії реалізації якого мають постійне змістовне наповнення, що і обумовлює створення подібних або достатньо схожих процесуальних форм. Такі елементи процесу, як суб'єктний склад, принципи взаємодії суду і учасників процесу, етапність і процедурність, безпосередній зв'язок із доказуванням, зовнішнє втілення в системі дій і актів, детерміновані сутнісним характером такого виду діяльності як вирішення спору (конфлікту)¹⁷.

Крім того, безперечним є і вплив концептів прав людини на національні правові системи, який призводить до того, що справедливість і верховенство права

---

¹² Концептуально поняття «цивілістичний процес» необхідно інтерпретувати в контексті механізму реалізації судової влади, наявних судових проваджень і режимів здійснення процесуальних дій, практики застосування нормативних актів, вітчизняного та зарубіжного досвіду захисту прав і свобод різних суб'єктів права. Див., детальніше: Курило М. П. Єдність цивілістичного процесу: проблеми теорії і практики: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». - К., 2014. С.

¹³ Попова Ю. А. Теория процессуальных (судопроизводственных) форм реализации судебной властью функций правосудия (ретроспективный анализ) / Вестник гражданского процесса. 2012. – № 2. – С. 19.

¹⁴ Курило М. П. Єдність цивілістичного процесу: проблеми теорії і практики: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». - К., 2014

¹⁵ Фойницький І. Я. Курс уголовного судопроизводства. – Т. 1.– 4-е изд. – С.-Пб.: Тип. т-ва «Обществ. польза», 1912. – С. 4-6, 32-33 и др.;

¹⁶ Павлушина А. А. Теория юридического процесса: проблемы и перспективы развития : автореф. дис... доктора юридических наук : 12.00.01 / Павлушина Алла Александровна. – Нижний Новгород, 2005. – С. 18.

¹⁷ Курило М. П. Єдність цивілістичного процесу: проблеми теорії і практики: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». - К., 2014.

набувають нової якості, а саме – стають стандартами здійснення правосуддя. Цікаво в цьому зв'язку зазначити, що практика європейської судової інстанції сформувала значну кількість правових позицій, які можуть бути застосовані до різних видів процесу. Як приклад можна назвати відому доктрину «equality of arms», змістом якої є положення про те, що кожній зі сторін повинна бути надана розумна можливість представити свою справу в таких умовах, які не ставлять її, порівняно з оппонентом, в істотно менш сприятливе становище¹⁸.

Названі обставини, на нашу думку, сприяють формуванню переважно єдиної системи принципів судочинства як ключового параметру єдності процесу і моделі справедливого судового розгляду. У цьому сенсі можна говорити, що єдність цивілістичного процесу як правове явище відображає новий етап у розвитку судових процедур і судочинства, зокрема необхідність кардинальної зміни та відмови від практики закріплення дуалізму в регулюванні приватноправових відносин, використання способів і засобів захисту, що співвідносяться з природою прав, які захищаються, і у зв'язку з цим посилення значення позовного цивільного процесуального порядку захисту права як універсальної форми вирішення правових спорів¹⁹. На нашу думку, для розширення методології аналізу єдності цивілістичного процесу і формування нових підходів до його нормативної регламентації важливого значення набуває досягнення певного ступеня узгодженості судових процедур як новий напрям розвитку процесуального законодавства. Мова йде про так звані автономні інститути процесуального права, про такі його складові, як об'єкт судового захисту, принципи судочинства, склад осіб, які беруть участь у справі, процесуальні строки, процесуальні права та обов'язки, представництво, докази, оскарження судових рішень, де найбільш ефективними можуть бути результати уніфікації та гармонізації.

Підсумовуючи все викладене, підкреслимо, що сьогодні створені всі необхідні передумови для обґрунтування єдиного підходу до регулювання процесуальної діяльності суду і осіб, які беруть участь у справі. При цьому концептуальною основою такої єдності є положення про сутність судової влади і правосуддя. Можна припустити, що розвиток вітчизняної судової системи піде шляхом реалізації ідеї спільної конструкції судочинства, заснованої на суперечливому характері справ, що розглядаються.

---

¹⁸ См., в частности, решения по делам, Йесперс против Бельгии от 14 декабря 1981 г., Барбера, Мессеги и Хабардо против Испании от 6 декабря 1988 г., Костовски против Нидерландов от 20 ноября 1989 г., Анкерл против Швейцарии от 23 октября 1996 г., Нидерест-Хубер против Швейцарии от 18 февраля 1997 г., Хаэс и Гийселс против Бельгии от 24 февраля 1997 г., Крчмар и другие против Чехии от 3 марта 2000 г., Ван Орсховен против Бельгии от 25 июня 1997 г. и другие.

¹⁹ Цікаво зазначити, що тенденції зближення судових правил і процедур, які беруть початок із моменту створення в 1987 році робочої групи під керівництвом М. Сторма для розробки Цивільного процесуального кодексу для країн-членів Європейського Союзу і спостерігаються й сьогодні у глобальному масштабі, хоча і з різним ступенем інтенсивності і відмінністю форм такого зближення. См., к примеру, Стокгольмскую программу ЕС 2010-2015 г., включающую в себя план действий по унификации в сфере гражданского судопроизводства, а также материалы по подготовке Европейских правил гражданского судопроизводства (European Rules of Civil Procedure).